

Продуктивність праці на сучасному етапі: методика вимірювання та комплексна оцінка

А. ПАСЕКА,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена дослідженню методології обчислення й аналізу продуктивності праці на макро- та мезоекономічному рівнях в Україні. Охарактеризовано сучасні методи вимірювання продуктивності суспільної праці; виділено найбільш підходящий метод та обґрунтовано його доцільність; розраховано продуктивність праці в Україні з 2000 по 2008 рр.; проведено аналіз розрахунків; зіставлено одержані результати з динамікою продуктивності праці розвинутих країн.

Статья посвящена исследованию методологии вычисления и анализа производительности труда на макро- и мезоэкономическом уровнях в Украине. Охарактеризованы современные методы измерения производительности общественного труда; выделен наиболее подходящий метод и обоснована его целесообразность; рассчитана производительность труда в Украине с 2000 по 2008 гг.; проведен анализ расчетов; сопоставлены полученные результаты с динамикой производительности труда развитых стран.

The article is devoted to research of methodology of calculation and analysis of the labour productivity on makro – and mezo-economic levels in Ukraine. There are described modern methods of labour productivity measuring; the most suitable method is selected and grounded its expedience; the labour productivity is calculated in Ukraine from 2000 to 2008; the analysis of calculations is conducted; the got results are confronted with the dynamics of the labour productivity of developed countries.

Ключові слова: *продуктивність праці, методологія обчислення, методи вимірювання, макроекономічний рівень, розрахунок продуктивності праці, динаміка продуктивності праці, аналіз продуктивності праці.*

Актуальність теми, виділення невирішеної частини проблеми. Підвищення продуктивності праці є головним чинником подолання економічного спаду, забезпечення стійкого і потужного економічного зростання та підвищення рівня життя населення.

Теоретична значимість дослідження продуктивності праці зумовлена тим, що в загальному баченні, економічна наука досліджує шляхи найбільш ефективного використання ресурсів для задоволення потреб суспільства. При цьому значна увага належить праці як визначальному фактору виробництва.

З практичної точки зору актуальність дослідження полягає в тому, що більш висока продуктивність характеризує більш ефективну форму економічного управління. Досягнутий рівень продуктивності суспільної праці виступає індикатором якості державного регулювання економіки, а забезпечення позитивної її динаміки свідчить про ефективність регулювання економічних процесів.

Спад продуктивності суспільної праці в 90-ті рр. мав стати сигналом для вжиття відповідних рішучих заходів уникнення таких ситуацій у подальшому. Однак до-

сі не розроблено чітких рекомендацій щодо управління продуктивністю праці та створення відповідних інституційних умов для її підвищення. Це стало однією з причин вступу України у нову економічну кризу.

Різні аспекти цієї проблеми досліджували: О. Грішнова, А. Ревенко, А. Колот, Б. Генкін, А. Щербаків, Р. Яковлев, А. Ласкавий, Е. Лібанова, В. Діесперов та інші вчені.

Водночас досі невирішеними залишаються проблеми формування механізму системного управління продуктивністю праці, зокрема методики її вимірювання та оцінки динаміки на макроекономічному рівні.

Метою роботи є систематизація і удосконалення методологічної бази вимірювання продуктивності праці.

Завданнями статті є характеристика сучасних методів вимірювання продуктивності суспільної праці; виділення найбільш підходящого методу та обґрунтування його доцільності; розрахунок продуктивності праці в Україні з 2000 по 2008 рр. за альтернативними методиками і проведення порівняльного аналізу розрахунків; зіставлення одержаних результатів з динамікою продуктивності праці розвинутих країн.

Основні матеріали дослідження. Праця є головним, базовим фактором виробництва, а продуктивність праці виступає комплексним показником ефективності економічної діяльності, тому прагнення найкращим чином виразити і виміряти цей показник є обґрунтованим і зрозумілим. Оскільки будь-яка уречевлена праця втілює результати живої на попередніх етапах виробництва, то на макроекономічному рівні продуктивність праці відбиває загальну ефективність виробництва товарів і послуг в економіці. В тому числі динаміка продуктивності праці опосередковано характеризує ступінь прогресу в управлінні економічними процесами. Тому зростає значення її вимірювання як у контексті завдань державного регулювання, так і для приватного підприємництва.

Однак офіційна статистика продуктивності праці в Україні відсутня з 1993 р., і однією з причин цього є те, що немає достатньо чіткої методології її обчислення¹.

В цілому вимірювання продуктивності праці здійснюється відповідно до її змісту відношенням результату виробництва товарів і послуг до затрат праці. При вимірюванні продуктивності праці важливо якнайточніше визначити результат виробничої діяльності, тобто обсяг вироблених матеріальних і нематеріальних благ.

Існує думка, що найкраще обсяги виробництва відображають натуральні показники, особливо на рівні галузі, підприємства. Для вимірювання продуктивності праці на виробництвах подібної продукції можуть застосовуватись умовно-натуральні одиниці вимірювання обсягів виробництва.

Однак для міжгалузевого порівняння продуктивності праці натуральні й умовно-натуральні показники вже не застосовуються, тому для вирішення завдань макроекономічного регулювання економіки вони непридатні.

Більш поширеним є вимірювання продуктивності праці шляхом вираження результатів діяльності у грошових одиницях. При цьому для забезпечення порівнюваності даних за різні періоди використовують показники у співставних цінах. Вартісні показники кінцевого результату виробництва відрізняються між собою повнотою відображення в них вартості того чи іншого фактора виробництва: матеріалів, капіталу, землі, праці.

Щоб такий макроекономічний показник не завищував реальних значень продуктивності праці, потрібно уникати повторного рахунку. Так, у Системі національних рахунків (СНР) як показник обсягів виробництва країни використовують валовий внутрішній продукт (ВВП) — сумарну вартість кінцевих товарів, вироблену факторами виробництва, що знаходяться на території певної країни; або валовий національний продукт (ВНП) — сукупну вартість кінцевих товарів, вироблених на підприємствах, що належать громадянам певної країни. На рівні підприємства аналогом

ВВП є додана вартість, а на регіональному рівні — валовий регіональний продукт (ВРП). Перевагою використання даного показника є те, що за зростання матеріалоемності та енергоемності виробництва продукції його значення зменшується. Тобто за інших рівних умов зростання матеріалоемності зменшує частку доданої вартості на одиницю виробленої продукції.

Ще одним показником, що може бути використаний для оцінки обсягів виробництва країни, є чистий внутрішній продукт (ЧВП) — різниця між валовим внутрішнім продуктом та валовим нагромадженням основного капіталу (аналог на підприємстві — валова додана вартість за мінусом амортизаційних відрахувань). Таким чином, ЧВП ще більшою мірою, ніж попередній показник, відображає віддачу живої праці.

Однак найбільш підходящим макроекономічним показником, що відбиває ефективність живої праці найманих працівників та підприємців, на нашу думку, є національний дохід (НД) — різниця між ЧВП і сумою непрямих податків за виконанням субсидій. Отже, НД — макроекономічний показник сумарної вартості кінцевих товарів, за винятком тієї частини, що ніяк не пов'язана з працею (аналогом на підприємстві є валова додана вартість, скоригована на величину непрямих податків та амортизаційних відрахувань). Така частка доданої вартості не є безпосереднім результатом праці, виробництва, тому завищує її справжню величину. В кінцевому рахунку величина НД містить лише доходи найманих працівників і управлінців, що беруть участь у створенні продукції і послуг, а також доходи власників. Отже, саме НД, на думку автора, найбільш точно відображає результати економічної діяльності протягом року і має використовуватись у розрахунках продуктивності праці.

Для вираження іншої (затратної) частини алгоритму обчислення продуктивності праці також застосовують різні підходи.

Витрати праці на виробництво товарів — це затрати робочого часу працівників, що вимірюються в таких одиницях, як людино-години, людино-дні.

Відпрацьованим людино-днем вважають вихід працівника на роботу і його участь у виробництві незалежно від кількості відпрацьованих ним у цей день годин.

Людино-година як одиниця обліку робочого часу є більш точною мірою праці працівників, порівняно з людино-днем. Відпрацьованою людино-годиною вважають годину фактичної праці працівника в робочий і понаднормовий час. У відпрацьовані людино-години не включають той час зміни, коли працівник не працював: простої, різні перерви в роботі, запізнення на роботу, передчасне залишення робочого місця тощо. Саме тому ми схилиємось до використання людино-годин для розрахунків.

¹ Ревенко А. Продуктивність праці в сучасних умовах / А. Ревенко // Україна: аспекти праці. — № 2. — 2008. — С. 32–37.

У знаменнику досліджуваного співвідношення також може фігурувати середньооблікова чисельність працівників, а тому значення продуктивності праці як правило обчислюється у грошових одиницях, віднесених до витрат праці (грн/люд.-год.; тис. грн/особу).

Замість натурального вираження затрат праці інколи застосовують їх грошовий еквівалент. За такого підходу показник продуктивності праці скоріше виражатиме ринкову ефективність затрат на працю, але не продуктивність праці. В цьому випадку ринкова оцінка результату виробництва зіставляється з грошовими затратами на працю – ринковою ціною послуг праці. При розрахунках продуктивності праці той самий корисний результат праці (виробництва) співвідноситься з працею відповідної складності (кваліфікації), вираженою витратами робочого часу, а не її ринковою оцінкою в грошовій формі.

Отже, сукупна продуктивність праці – це показник співвідношення результатів праці у грошовому вираженні до показників затрат часу або чисельності зайнятого населення, а співвідношення корисного результату праці із заробітною платою можна розглядати як показник зарплатовіддачі – один із показників ефективності праці. Показник, що формується оберненим співвідношенням (фонд оплати праці до обсягів реалізації), відображає зарплатоємність продукції.

Для того, щоб проаналізувати стан та перспективи продуктивності праці в Україні, слід виділити найбільш підходящий метод оцінювання продуктивності праці. Наприклад, Бюро статистики праці США обчислює сукупну продуктивність праці за двома методами, розраховуючи ВВП на одного зайнятого в економіці та на одну відпрацьовану людину-годину. Але, на нашу думку, НД точніше, ніж ВВП, відображає результати живої праці, відкидаючи зайві для розрахунку цього показника вартість валового нагромадження капіталу та величи-

ну непрямих податків. Тому ми пропонуємо обчислювати чотири показники суспільної продуктивності праці. Для характеристики досягнутого рівня продуктивності у чисельник формули підставляємо НД. Для порівняння з іншими країнами у чисельник формули підставляємо ВВП. В результаті отримуємо: ВВП у розрахунку на одного працюючого (ПП1), ВВП у розрахунку на одну відпрацьовану людину-годину (ПП2), НД у розрахунку на одного працюючого (ПП3) та НД у розрахунку на одну відпрацьовану людину-годину (ПП4).

Зростання цін за аналізований період (2000–2008 рр.) може сильно викривлювати розрахунки, тому ми відкоригували ВВП та НД на індекс-дефлятор ВВП² і розрахували продуктивність праці у цінах 2000 р.

Таким чином, для обчислення сукупної продуктивності праці нам необхідні дані, які ми представимо у вигляді табл. 1.

Оскільки у статистичній звітності не обчислюється НД, то цей показник був обрахований автором за методикою П. Семюелсона, В. Нордгауса³, де НД визначається як різниця між ВВП, валовим нагромадженням основного капіталу і сумою непрямих податків. Інформація щодо річного фонду відпрацьованого робочого часу за 2004–2007 рр. представлена у річному звіті про працю за 2007 р., фонд відпрацьованого робочого часу за 2000–2003 рр. та 2008 р. був обчислений як добуток 48,7 робочих тижнів, 40 годин робочого часу на тиждень (відповідно до законодавства) та чисельності зайнятих у відповідний період і скоригований на середньозважену норму відпрацювання робочого часу (86,2%).

Результати розрахунків продуктивності праці (ПП), розрахованої за різними методами, представлені в табл. 2. Для більшої наглядності динаміка продуктивності зображена графічно (рисунки 1, 2.)

Таблиця 1

Вихідні показники для розрахунку сукупної продуктивності праці

Вихідні показники / роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ВВП у фактичних цінах (млн грн)	170 070	204 190	225 810	267 344	345 113	441 452	544 153	720 731	949 864
НД у фактичних цінах (млн грн)	134 714,6	64 907,1	163 795,1	190 363,2	246 056,4	310 080,6	362 862,1	456 521,7	598 801,6
Індекс-дефлятор у % до 2000 р.	100	109,9	115,5	124,7	143,6	178,7	205,2	251,7	324,9
ВВП в цінах 2000 р. (млн грн)	170 070	185 796	195 506	214 389	240 329	247 035	265 181	286 345	292 356
НД в цінах 2000 р. (млн грн)	134 714,6	154 601,5	141 813,9	152 656,9	171 348,4	173 520,2	176 833,4	181 375,3	18 4303,4
Чисельність зайнятих (тис. чол.)	20 175	19 971	20 091	20 163	20 295	20 680	20 730	20 904	20 950
Фонд роб. часу (млн люд.-год.)	33 301	32 904	33 137	33 278	33 624	34 341	34 663	35 306	35 613

² Державний комітет статистики України // <http://ukrstat.gov.ua>

³ Семюелсон П. А., Нордгауз В. Д. Мікроекономіка // П. А. Семюелсон, В. Д. Нордгауз. – К. : Основи, 1998. – С.147.

Динаміка продуктивності праці, розрахованої за ВВП, є позитивною в обох випадках, і темпи її зростання випереджають темпи зростання продуктивності праці, розрахованої за НД. Однак ми дотримуємось точки зору, що саме продуктивність праці, обчислена за національним доходом, найбільш точно характеризує її динаміку, тому більшою мірою зосередимо увагу на показниках ПП3 і ПП4.

Щорічний приріст суспільної продуктивності праці за цими показниками суттєво коливається. Це можна чітко простежити на рисунках 1, 2 та в табл. 3.

Відзначимо що приріст продуктивності праці за показниками ПП1, ПП2 значно випереджає приріст за ПП3 та ПП4. У свою чергу ПП3 і ПП4 майже не змінюються з 2005 по 2008 рр. Такі тенденції у динаміці продуктивності праці свідчать про відсутність планування приросту продуктивності праці, його прогнозування та інших елементів системи управління продуктивністю.

Для порівняння зіставимо значення суспільної продуктивності праці в Україні та інших країнах (рис. 3.)

Найвищий рівень ВВП за відпрацьовану людину-годину зафіксовано в Норвегії — 31,73 євро. Показника в

29,25 євро досягла економіка Люксембурга, за нею Франція (28,58 євро) і США (28,23 євро). Найнижчі показники серед досліджуваних економік — у Кіпрі, Греції, Чехії (12,7 євро) та Польщі (10,9 євро). В цей же період в Україні продуктивність (за паритетом купівельної спроможності) складала 6,02 євро⁴. У 2007 р. Бюро статистики праці США зафіксувало найвищі темпи зростання продуктивності праці в Республіці Кореї, Тайвані (8,7%), Німеччині (4,9%), США (4,7%), Бельгії (4,4%) та Японії (3,5%). Найнижчі показники зростання продуктивності праці у 2007 р. були зафіксовані в Італії (-0,5%), Норвегії (-0,2%), Сінгапурі (-4%), Данії (0,4%)⁵.

Водночас можна припустити, що за умов щорічного зростання продуктивності праці у 5,5% Україна досягне рівня продуктивності праці, наприклад, Чехії, що був у 2006 р., через 13,5 років, а Швеції — через 26 років. Та це стане можливим за умов створення чіткої державної програми підвищення продуктивності праці та її реального впровадження.

Динаміка продуктивності праці по регіонах України представлена на рис. 4.

Таблиця 2

Сукупна продуктивність праці в Україні за 2000–2008 рр.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ПП1 = ВВПреал./чис.зайн (тис. грн)	8,4	9,3	9,7	10,6	11,8	11,9	12,8	13,7	13,9
ПП2 = ВВПреал./фонд роб.часу (грн)	5,0	5,5	5,7	6,3	7,1	7,2	7,6	8,1	8,3
ПП3 = НД реал./чис.зайнятих (тис. грн)	6,7	7,7	7,1	7,6	8,4	8,4	8,5	8,7	8,8
ПП4 = НД реал./фонд роб.часу (грн)	3,9	4,6	4,2	4,5	5,0	5,0	5,1	5,1	5,2

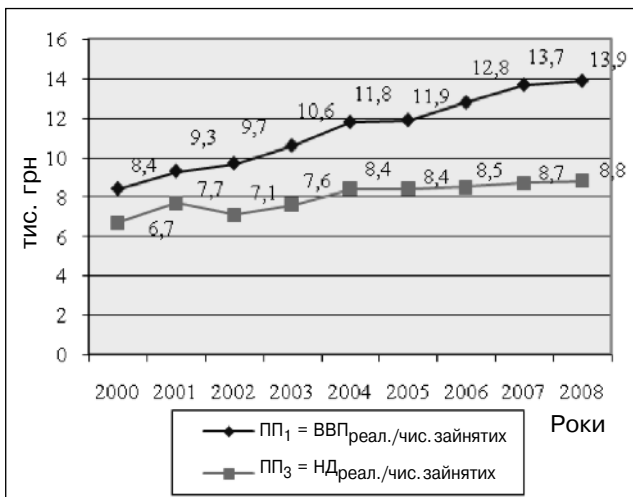

Рис. 1. Динаміка продуктивності праці у розрахунку на одного зайнятого в економіці

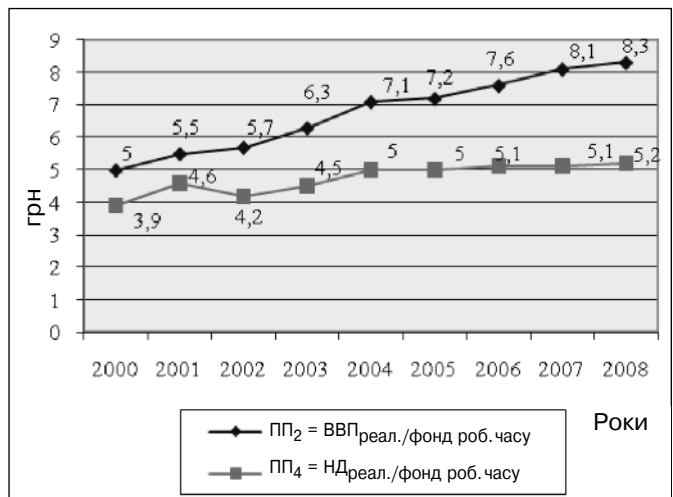

Рис. 2. Динаміка продуктивності праці у розрахунку на одну відпрацьовану людину-годину

⁴ <http://www.kommersant.ru/doc.aspx? DocsID=915386>

⁵ Бюро статистики праці, США // <http://www.bls.gov/news.release/prod4.nr0.htm>

Таблиця 3

Приріст продуктивності праці (у % до попереднього року)

Приріст ПП / роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Середньорічний приріст
ПП1	6,1	21,0	4,3	9,2	11,3	0,8	7,5	7,0	1,4	7,6
ПП2	4,1	10,0	3,6	10,5	12,6	1,4	5,5	6,5	2,4	6,2
ПП3	8,0	14,9	-7,8	7,0	10,5	0	1,2	2,3	1,0	4,1
ПП4	5,8	17,9	-8,7	7,1	11,1	0	2,0	0	1,9	4,1

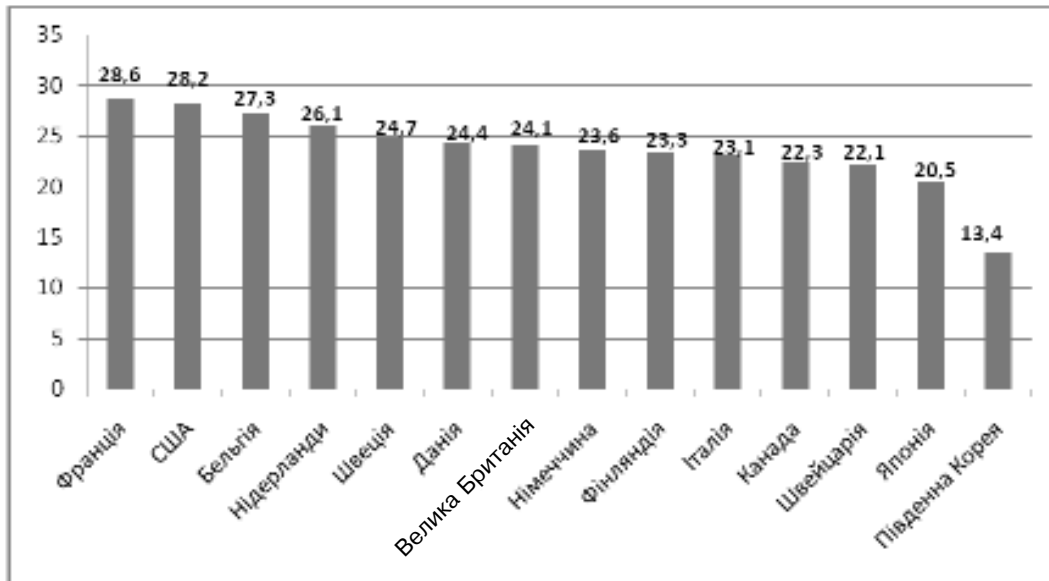

Рис. 3. Продуктивність праці деяких зарубіжних країн у розрахунку на одну відпрацьовану людину-годину у 2006 р. за даними PwC PricewaterhouseCoopers, євро

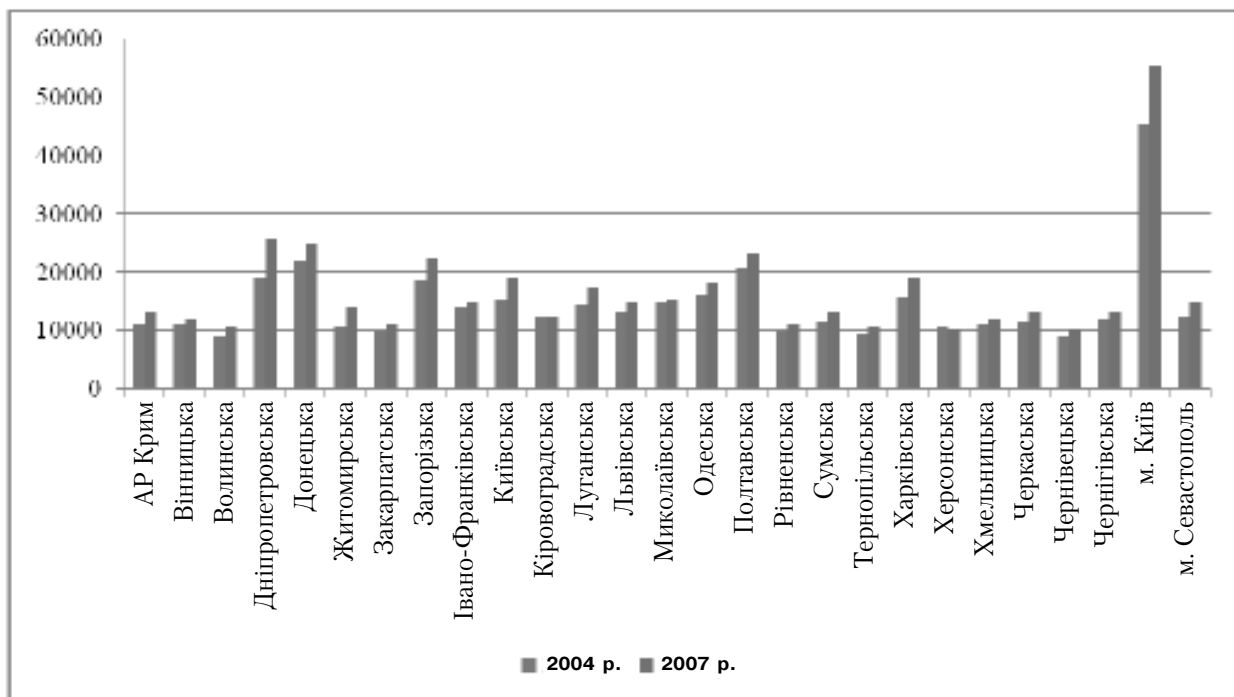

Рис. 4. Продуктивність праці по регіонах України

Таблиця 4

Розрахунок продуктивності праці по регіонах України за 2004 та 2007 рр.

	ВРП (Валовий регіональний продукт)			Чисельність зайнятих		Продуктивність праці		% Зміни
	2004 р.	2007 р.	2007р.* в цінах 2004 р.	2004 р.	2007 р.	2004 р.	2007 р.	
Україна	345 113	720 731	414 213	20 295	20 904	17 004	19 815	16
АР Крим	9901	20 874	11 996	899	916	11 013	13 096	19
Вінницька	8123	15 381	839	720	726	11 281	12 174	8
Волинська	4994	10 072	5788	545	538	9163	10 758	17
Дніпропетровська	30 040	71 173	40 904	1555	1582	19 318	25 855	34
Донецька	45 617	92 093	52 927	2086	2135	21 868	24 790	13
Житомирська	5947	11 127	7947	561	570	10 600	13 942	32
Закарпатська	5297	10 508	6039	537	547	9864	11 040	12
Запорізька	15 255	33 158	19 056	824	850	18 513	22 418	21
Івано-Франківська	7311	13 916	7997	513	542	14 251	14 754	4
Київська	11 883	26 221	15 069	764	795	15 553	18 954	22
Кіровоградська	5594	9989	5740	444	462	12 599	12 429	21
Луганська	14 672	32 280	18 551	1019	1066	14 398	17 402	21
Львівська	13 992	27 987	16 084	1057	107	13 237	14 934	13
Миколаївська	7934	14 767	8486	534	547	14 857	15 513	4
Одеська	17 029	33 116	19 032	1039	1060	16 389	18 317	12
Полтавська	13 983	28 355	16 296	670	695	20 870	23 447	12
Рівненська	5599	11 180	6425	568	581	9860	11 058	12
Сумська	6275	12 341	7092	534	543	11 750	13 280	13
Тернопільська	3948	8276	4756	410	438	9629	10 855	13
Харківська	20 524	43 868	25 211	1285	1311	15 971	19 230	21
Херсонська	5200	9034	5191	477	505	10 901	10 279	-6
Хмельницька	6344	12 339	7091	574	589	11 052	12 039	9
Черкаська	6623	13 656	7848	561	585	11 805	13 414	14
Чернівецька	3277	6672	3834	353	376	9283	10 196	10
Чернігівська	6181	11 532	6628	506	504	12 215	13 150	8
м. Київ	61 357	135 900	78 103	1348	1405	45 517	55 589	22
м. Севастополь	2213	4916	2825	177	187	12 502	15 106	21

*З урахуванням інфляції в 74% за 2004–2007 рр. (індексу-дефлятору ВВП в 174%)⁶

Показники продуктивності праці за регіонами розраховані як відношення ВРП (валового регіонального продукту) до чисельності зайнятого населення (грн) за 2004 та 2007 рр. (у цінах 2004 р.)

Найбільше значення продуктивності праці у 2007 р. зафіксовано у м. Києві (55 589 грн), а також у Дніпропетровській (25 855 грн), Донецькій (24 790 грн), Запорізькій (22 418 грн), Полтавській (23 447 грн) та Харківській (19 230 грн) областях. У табл. 4 представлені вихідні дані для розрахунку продуктивності праці в регіонах, а також темп приросту цього показника за аналізований період.

Найменше значення продуктивності праці у Волинській, Рівненській та Чернівецькій областях. Найбільший приріст продуктивності праці за відповідний період спостерігався у Дніпропетровській (34%), Жито-

мирській (32%), Київській (22%), Харківській (21%) та Луганській (21%) областях. Найнижчі показники зростання були в Херсонській (-6%), Івано-Франківській (4%) та Хмельницькій (9%) областях.

В середньому по Україні за цей період продуктивність праці зросла на 16%.

Висновок. В цілому спостерігаємо позитивну динаміку продуктивності праці з 2000 по 2008 рр., однак ця тенденція нестійка, а враховуючи вплив світової економічної кризи, неважко передбачити суттєве скорочення продуктивності праці, що його буде досить важко подолати без державної підтримки. У зв'язку з цим необхідно відновити облік продуктивності праці на макро- та мезоекономічному рівнях, що дозволить оперативно реагувати на її зміни, а та-

⁶ Державний комітет статистики України // <http://ukrstat.gov.ua>